

0,2918

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ
ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Арашан гуманитардык
ИНСТИТУТУНУН
ИЛИМИЙ ЖУРНАЛЫ

Araşan Sosyal Bilimler
Enstitüsü
İLMÎ DERGİSİ

13-14

БИШКЕК / BİŞKEK - 2012

FERİDÜDDİN-İ ATTÂR'IN TASAVVUF ANLAYIŞI

Prof. Dr. Mustafa AŞKAR*

Özet

Bu makalede meşhur mutasavvıflardan Ferîdüddin-i Attar ((ö.618/1221))'ın tasavvufi görüşleri ele alınmıştır. Mutasavvıfın tasavvufi görüşleri verilmeden önce hayatı ve tasavvufa intisabıyla ilgili temel kaynaklara dayanarak bilgi verilmiştir. Mevlana'yı ve pek çok kişiyi etkileyen Attar'ın "Tezkiretü'l-Evliya" adlı eserinin geçmişte ve günümüzde tasavvuf dünyasında ne derece etkili olduğu üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Feridüddin-i Attar, Tezkiretü'l-Evliya, Tasavvuf, Horasan, Mevlana

Аннотация

Бул макалада белгилүү тасаввуфчулардын бири Феридуддин Аттардын (б.з.ч. 618/1221-жж) тасаввuftук көз караштары тууралуу сөз кылынган. Ошону менен бирге анын жашоо турмушу, тасаввuf илимине киришүүсү жана ага кошкон салымы тууралуу кеңири маалымат берилген. Өзгөчө, Мевлана баш болгон көптөгөн аалымдардын көңүлүн бурган «Тезкуратил Эвлия» аттуу эмгеги, азыркы убакка чейин тасаввuf дүйнөсүндө жогорку деңгээлдеги эмгек катары бааланып келатканы баса белгиленген.

Ачкыч сөздөр: Феридуддин Аттар, Тезкуратил Эвлия, Тасаввuf, Хорасан, Мевлана

Abstract

This article takes an account of the mystical views of one of the famous Sufis, Feriduddin al-Attar (d.618/ 1221). Information is given based on the basic resources about his life and his initiation to Sufism before explaining his mystical views. An emphasis is put on the extent to which the work titled "al-Tezkirat al-Awliya" of Attar, who had influenced Rumi and many other figures, has been influential in the world of Sufism both in the past and today.

Keywords: Fariduddin al-Attar, al-Tazkirat al-Awliya, Sufism, Khorasan, Rumi

GİRİŞ

Tasavvuf tarihinin mümtaz şahsiyetlerinden Ferîdüddîn-i Attâr (ö.618/1221), Horasan Selçuklularının son zamanlarında büyük bir ihtimalle 537-540 (1142-1145) yılları arasında Nişabur civarında eski bir köy olan Kedken'de dünyaya geldi¹. Eczâcılık ve tıp ile meşgul olduğu için "Attâr"²

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim üyesi.

¹ Devletşah, *Tezkiretü's-Şuarâ*, ter. Necati Lugal, (MEB Yayınları) Ankara 1963, s. 291.

² **Attâr:** Türkçe'de daha çok "aktar" şeklinde söylenen kelime, "güzel koku" anlamına gelen "itr" dan gelmektedir. Eskiden bir nevi eczacılık yapan, güzel kokular satan, günümüzde ise baharat, şifalı otlar ve kurutulmuş çeşitli gıda maddeleri ticareti yapan kimselere verilen ad. Bkz. Nil Sarı, "Attar", DİA, c. IV, İstanbul 1991, s. 94.

lakâbını aldı ve bu lakâpla meşhur oldu. Çocukluk ve gençlik devresi hakkında kaynakların verdiği bilgiler birbirinden çok farklı ve yetersizdir. Ancak eserlerinden bir taraftan gençliğinde attarlıkla uğraştığı, diğer taraftan da ilim tahsil ettiği ve tasavvufî bilgiler edindiği anlaşılmaktadır³.

Kaynakların verdiği bilgilere göre Attâr, küçük yaştan itibaren özellikle tasavvufî ilimleri elde etmek için pek çok seyahatlerde bulundu. Irak, Şam, Mısır, Mekke, Medine, Hindistan ve Türkistan'a yaptığı bu seyahatlerden sonra Nişabur'a döndü ve orada inzivaya çekildi⁴. Uzun yıllar devam eden bu inziva sonunda oldukça ileri bir yaşta iken Moğollar tarafından Nişabur'da şehit edildi⁵.

A-Tasavvufa İntisâbı

Feridüddîn-i Attâr, Tezkire adlı meşhur eserinin önsözünde de belirttiği gibi, tasavvufa karşı meyli ve suflere olan alakası çok küçük yaşlarda başlamıştı⁶. Bu durumda çocuk denecek yaşta suflerin meclislerine ve sohbetlerine katılıp, onlardan feyz aldığını söyleyebiliriz⁷. Ancak Attâr'ın Tasavvuf terbiyesini kimden aldığı, irade hırkasını giyip-giymediği kesin olarak bilinmemektedir. Babasının da şeyhi olduğu olduğu bilinen Kutbeddin Haydar ile Mecdüddin Ekâf ve Mecdüddin Bağdadî'nin müridi olduğu şüphelidir⁸. Abdurrahman Camî (ö.898/1492), "onun Mecdüddin Bağdadî'nin müridi" olduğunu ve *Tezkiratü'l-Evliyâ* adlı eserinin dibâçe'sinde de kendisiyle görüşüğünü belirtirse de⁹, böyle bir görüşmeden şeyh-mürid ilişkisinin ortaya çıkması gerekmez. Her devirde meşhur zevât birbiriyle görüşmüştür, bu hususta özel bir bilgeye dayanmadıkça falan filan şeyhden inâbe almıştır, ona intisap etmiştir hükmüne varmak tamamen afakî bir bilgi olmaktan öte geçemez.

Attâr, *Esrârname* adlı eserinin giriş kısmında ve bazı bölümlerde aşırı derecede övdüğü Ebû Saîd Ebu'l-Hayr'a (ö. 440/1049) mânen intisab ettiğini, sâhip olduğu her devleti onun ruhâniyatından aldığını, kendisini terbiye eden kişinin bu zât olduğunu söyler ve dolayısıyla "üveysi"¹⁰ olduğuna işaret eder¹¹. Attâr'ın manevî ve ruhanî şeyhi Ebû Saîd Ebu'l-Hayr'dır. Hakikaten Attâr bir kasidesinde ve *Esrârname*'sinde bu zâta büyük bir meyil göstermekte ve sahip olduğu her devlete onun sayesinde elde ettiğini itiraf etmektedir. Attâr'ın Ebû Saîd'e duyduğu derin saygı ve içten bağlılık, onun hangi tarz bir tasavvuf anlayışının temsilcisi olduğunu açıkca ortaya koymaktadır. Attâr'ın tüm eserlerinde Ebû Saîd'le ilgili menâkıbnâmelere yer vermesi ayrıca bunun bir göstergesidir¹².

³ Bkz. Nureddin Abdurrahman Camî, *Nefehâtü'l-Üns min Hadarâtü'l-Kuds* takdim. Muhammed Âbidî, (İntişârât-ı İttılaât) Tahran 1382, ss. 596-598; Ali Asgar Halebî, *Mebânî-yi İrfân u Ahvâl-ı Ârifân*, (İntişârât-ı Esâtîr) Tahran 1377, ss. 466-476; Muhammed Avfî, *Lübâbü'l-Elbâb*, c. II, neşr. E. G. Browne, London-Leiden 1903, s. 337; E. G. Browne, *A Literary History of Persia*, c. II, (Cambridge Press) London 1956, ss. 506-514; Helmuth Ritter, "Attâr, Feridüddîn", İA, c. II, (ME Basimevi) İstanbul 1949ss. 7-12; Ethem Cebecioğlu, "Feridüddin Attâr", Sahabeden Günümüze Allah Dostları içinde, c. VII, ss. 103-107; Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, ter. S. Uludağ, (Tercüme edenin girişinden) (İlim-Kültür Yayınları) İstanbul 1985, ss. 9-23; M. Nazif Şahinoğlu, "Attâr, Feridüddin", DİA, c. IV, s. 95.

⁴ Dilimize Tezkiretü'l-Evliyâ'yı kazandıran Süleyman Uludağ, Attâr'ın seyahatlerine "bir takım aslı olamayan rivayetlerden ibarettir" diyerek itiraz eder. Bkz. Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, ter. S. Uludağ, (Tercüme edenin girişinden) (İlim-Kültür Yayınları) İstanbul 1985, s. 10.

⁵ Şahinoğlu, a.g.y., s. 95.

⁶ Bkz. Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Mukaddime), haz. Muhammed İsti'lâmî, (İntişârât-ı Zevvâr) Tahran 1380, ss. 3-5.

⁷ Uludağ, *Tezkire'nin Tercümesindeki Giriş*, s. 10.

⁸ Şahinoğlu, a.g.y., s. 95.

⁹ Attâr, *Tezkiratü'l-Evliyâ*, (Dibâçe), s. 9.

¹⁰ **Üveysî**: Hayatta bulunmayan bir pîre ihtiyaç duymayan, Veysel-Karânî gibi, vasitasız olarak Nübüvvet ocağında ve Nebî'ni, n kucağında terbiye ve irşâd edilen zevâta Üveysî denilmektedir. Bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Anka) İstanbul 2005, s. 678. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Veysel-Karânî ve Üveysîlik*, (Dergâh Yayınları) İstanbul 1982, 146 s.

¹¹ Feridüddin Attâr, *Esrârname*, haz. Sadık Guherîn, (İntişârât-ı Zevvâr) Tahran 1382, s. 91.

¹² Uludağ, *Tezkire'nin Tercümesindeki Giriş*, s. 13.

Ayrıca Abdurrahman Camî, "Bazıları onun Üveysî olduğunu da söyler" diyerek bu hususu teyit eder¹³. Umumiyetle Üveysîler, Hz. Peygamberin ruhu ile terbiye edilirler, fakat daha evvel vefat etmiş olan velîlerin ruhâniyat ve mâneviyatı ile terbiye edildiklerine de itikat olunmaktadır. Bu sebeple Attâr, Hallâc veya Senâî veyahutta Ebû Saîd Ebu'l-Hayr'ın ruhaniyeti vasıtasıyla yetişmiştir denilmiştir. Mevlânâ (ö. 672/1273), 150 yıl sonra Hallâc'ın nuru Attâr'ın ruhunda tecellî etmiştir, diyor. Bu ifade bir yandan Attâr'ın Üveysîliğini anlatırken, öbür taraftan Hallâc'taki tasavvuf telakkîsinin Attâr'da devam ettiğini gösterir. Gerçekte Attâr'ın tasavvufunun aslı ve esası bu telakkîdir¹⁴. Burada üveysîliği, "bir kişinin, kendisinden evvel yaşamış başka bir zâtın fikirlerine, hayat felsefesine ve meşrebine bağlı olması, hayran kalması, kendi ilmi ve fikrî şahsiyetini onun şahsiyetinde eritmesi şeklinde" anlamak mümkündür. Onun için Attâr, Hallâc'ın veya Ebû Saîd'in veyahut Senâî'nin manevî bir talebesi veya müridi addetmek herhalde hatalı olmaz. Cismanî olarak hangi şeyhin veya şeyhlerin sohbetine katılıp onların tesirinde kaldığı hususunda şimdilik bir şey söylemek mümkün değildir¹⁵. Batılı araştırmacılardan Trimmingham, onu Kübreviyye'nin bir silsilesinde Mecdeddin Bağdadî'ye bağlı bir Kübrevî olarak takdim ederse de, bu gerek bilimsel anlamda gerekse tarihi gerçeklerle uyuşmayan zayıf bir durumdur¹⁶.

Attâr'ın üstadları ve şeyhleri malum olmadığı gibi, talebeleri ve müridleri de malum değildir. Yani biz tasavvuf tarihinde kendilerini Attâr'a nispet eden, onun şakirdi ve tilmizi olduğunu söyleyen zevâtın mevcudiyetine rastlamamaktayız. Bu da, Attâr'ın günümüzde anlaşıldığı bir tarîkate girmediğini, belli bir şeyhe bağlanmadığını ve bizzat kendisi şeyh olup mürid yetiştirmediğini açıkça gösterir¹⁷.

Abdurrahman Camî, Nefehât'ında Mevlânâ (ö.672/1273) Babası Bahâeddin Veled ile Belh'ten hicret ettiği zaman Nişabur'da uğramış, burada Attâr'ı görmüş, Attâr da Esrârname'sini Hz. Mevlânâ'ya hediye etmiş, Mevlânâ da bu eseri aziz bir hatıra olarak saklayıp marifet ve hakikat hususunda onu örnek almıştı¹⁸.

Mevlânâ'nın 616 yılında 12 yaşında iken Nişabur'da Attâr'la görüşmüş olması imkansız değildir¹⁹. Ancak Eflâkî, Feridun Sipehsâlâr ve Sultan Veled gibi ilk Mevlevîler bu hadiseden hiç bahsetmezler. Fakat Mevlânâ'nın Attâr'a derin bir hürmet gösterdiği, ona sarsılmaz bağlarla bağlı olduğu, eserlerini zevkle okuduğu, bunlardan ilham aldığı, hatta bazı beyit ve mısraları ya aynen veya ufak tefek değişikliklerle tekrarladığı veya ictibas ettiği muhakkaktır. Bu sebeple Attâr'ın tasavvuf anlayışı Mevlânâ'da gelişerek ve ilerleyerek devam etmiş, onun eserlerinde yeni bir ifadeye bürünmüştür²⁰.

Bütün bu bilgilerden yola çıkarak devrinde bir çok mutasavvıf ve şeyhle tanıştığı, onlarla dostluk kurup eserlerini okuyarak kendini tasavvuf merhalelerini aşmaya hazırladığı, bu gayretler sonunda irşad makamına ulaştığı anlaşılmaktadır. Bir tarîkate girmediği kabul edilse bile, iddia edildiği gibi o sadece tasavvufa meraklı veya sufimesrep biri değildir. Tasavvuf erbabının sırlarını öğrenip makam ve hâlleri incelemekle yetinmemiş, tasavvufu benimseyip içine girmiş, az da olsa seyr

¹³ Camî, *Nefehât*, s. 597.

¹⁴ Uludağ, *Tezkire'nin Tercümesindeki Giriş*, s. 13.

¹⁵ Uludağ, a.g.e, 14.

¹⁶ J. Spencer Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, (Oxford University Press) New York 1998, ss. 55-58.

¹⁷ Uludağ, aynı yer.

¹⁸ Camî, *Nefehât*, s. 597.

¹⁹ Devletşah, *Tezkire*, s. 302; Bediuzzaman Firûzanfer, *Zindegî-yi Mevlânâ Celâleddîn Muhammed Belhî*, (İntişârât-ı Zevvar) Tahran 1382, ss. 17-18. Firûzanfer, Şeyh Attâr'ın Bahaeddin Veled'i meslek birliği açısından görmek için gitmesi mümkün, gerçeğe de uygundur dedikten sonra şu görüşleri ileri sürer: "Şeyh Attâr'ın ömrünün 618/1221 yılına kadar sürdüğü malumdur. Tarih bakımından da bir yanlışlık yoktur. Lakin Bahaeddin Veled'in göç tarihi 610/1213 yılı ile hikayenin sonu olan, Mevlânâ'nın henüz altı yaşında olduğu halde Esrârname'nin verilmesi bahsinde tezkere yazarlarının sözlerinde bir dereceye kadar şüphe görülmektedir. Hamdullah-ı Mustavfî'nin rivayeti, İbtidânâme'nin söyleyişine göre Bahâ-i Veled'in göç yılı, 618/1221 olup, Mevlânâ o zaman on dört yaşını bitirmişti. Böyle olunca artık ortada şüphe kalmaz." (Bkz. Firûzanfer, a.g.e., ss. 62-63)

²⁰ Uludağ, a.g.y., s. 14.

u sülûk ile meşgul olmuş ve kendisinden sonra yaşayan İranlı pek çok mutasavvıf-şâir ve edibe önderlik etmiştir. Bunlar arasında Mevlânâ, Mahmûd-ı Şebüsterî, Sâ'dî, Hâfız ve Molla Camî sayılabilir. Özellikle Mevlânâ'nın Attâr'ı âşıkların önderi sayması, tasavvuf yolunda kendisini küçük, onu büyük görmesi, eserlerinden büyük ölçüde yararlanması, hatta onu "ruh", Senâî'yi de ruhun "iki gözü" olarak kabul etmesi, Hallâc'taki nûrun Attâr'ın ruhunda tecellî ettiğini ve Hallâc'ın ona mürebbî olduğunu söylemesi şüphesiz bir sebebe dayanmalıdır. Kendisine ait olduğu kesin olarak bilinen eserlerinde Attâr, Ehl-i beyt'e hürmet ve sevgide kusuru bulunmayan, müsamahalı ve sevgide kusuru bulunmayan, müsamahalı ve taassuba karşı bir sünîdir. Hayatının sonuna doğru şîi olduğu iddiası, yanlış olarak ona isnad edilen eserlerden kaynaklanmaktadır²¹.

B-Tasavvuf Anlayışı

Attâr, İslâm tasavvufunun önemli şahsiyetlerinden biridir. Yaşadığı dönem tasavvuf bakımından oldukça önemlidir. O asra kadar Serrâc, Kelabâzî, Ebû Tâlib Mekkî, Kuşeyrî, Hücvirî, Gazalî gibi mutasavvıf müelliflerin eserlerinde ifadesini bulan ve şekillenen tasavvuf Attâr'ın eserlerinde, belki yeni değil ama muhakkak surette rahat ve daha serbest bir ifadeye kavuşmuş, bu hususiyetini sonraki asırlarda da epey zaman muhafaza etmiştir. Bu itibarla Attâr'ı vahdet-i vücud'çu nazariyenin teferruatlı bir şekilde ortaya attığı sonraki devirle, bu nazariyenin böylesine sarîh ve tafsilatlı bir şekilde ifade edilmediği önceki dönem arasındaki geçişi başlatan büyük bir sûfi olarak kabul etmek herhalde hatalı olmaz. Attâr'da kuvvetli bir vahdet-i vücûd temayülünün bulunduğunu, ancak bunun henüz sistematik, felsefî ve nazarî hâl almadığını kabul etmek icap eder²².

Attâr, küçüklüğünden beri tasavvufî hayatı ve sufilerin davranışlarını tanımış ve bu hayatla haşır neşir bulunmakla beraber, devrinde geçerli olan ve rağbet gören lisan ilimlerini, tefsir, hadis, fıkıh, kelim gibi dinî ilimleri, hikmet denilen felsefeyi, bilhassa tabâbeti ve eczacılığı tahsil etmiş; bu fenlere dair umumî bilgilere sahip olmuştu. Gerçi bu ilimleri kimden, ne zaman ve nerede öğrendiğine dair kaynaklarda açık bilgiler yoktur. Fakat eserlerine bakıldığı zaman, çağındaki ilim ve fikir hareketlerine Attâr'ın yabancı olmadığı, devrindeki kültürle tam olarak mücehhez bulunduğu şüpheye yer vermeyecek biçimde anlaşılır. Mesnevîleri, rubâîleri, kasîdeleri, gazelleri, hikâyeleri, hikmetleri, öğütleri bu hususun gerçek şahididir²³.

Hiz. Mevlânâ, "Hallâc'ın ruhu Attâr'da tecellî etmiştir" derken onun tasavvuf anlayışını özlü bir şekilde tarif etmiştir. Gerçektende Attâr'ın tasavvufu Hallâc'ın, Beyâzîd-i Bistâmî'nin, Ebû Saîd Ebu'l-Hayr'ın ve Senâî'nin tasavvufunun devamı, geliştirilmiş, olgunlaştırılmış ve tamamlanmış bir şeklidir. O güne kadar sünî sûfîlerin eserlerine almadıkları şathiyeleri rahat bir şekilde eserlerine alan Attâr, bu özelliği sayesinde tasavvufî hayatın derinliklerine iner, varılması mümkün son sınırlara ulaşmaya çalışır, bu uğurda resmî inançları ve an'anevî telakkîleri zorlar. Tasavvuf aleyhtârlığının, Kuşeyrî ve Gazalî'den sonra kesilen hızı onun işine yarar. Bir takım basit muhalefetleri ve ehemniyetsiz itirazları dinlemez, yoluna ısrar ve cesaretle devam eder. Onun bu nitelikteki tasavvufu daha sonra Hiz. Mevlânâ ve Molla Camî gibi sûfi şâirlerde sürüp gider²⁴.

Attâr'a göre görünen bu "çokluk" (kesret), ezeli âlemde Hakk'ın zâtı ile "bir"di. Ayrılık ve çokluk yoktu. Çokluk âlemedir ve tamamen zahirîdir. Varlıktan bir zerreye sahip olan herkes, bütün zerrelere bir varlıktan geldiğini anlar. Başka bir deyişle görünen âlem, varlığı ateşten kaynaklanan bir duman gibidir. Gerçekten her şey bir'dir ve bir her şeydir. "Sen ve ben nazar sahiplerinin nazarında bir ve aynı şeyiz; iki gömlekteki bir vücûd gibiyiz. Kâinatta "bir"den başkasını görmeyenler, vahdet deryasına dalanlar ve aşk ateşine yananlardır. İlâhî cevheri içinde taşıyan insan, ancak üzerindeki varlık perdelerini kaldırdıktan sonra Allah'ı bulabilir ve O'nu görebilir. Çünkü Attâr'a göre Allah, muhtelif şeylerde muhtelif kisvelerle tecellî eder. Bu fikir daha geniş bir şekilde Mevlânâ'da ve oğlu Sultan Veled'in *İbtidânâme*'sinde görülmektedir. Nitekim buradaki "neye baktımsa Allah'ı gördüm"

²¹ Şahinoğlu, a.g.y, s. 95.

²² Uludağ, a.g.y, s. 19.

²³ Uludağ, a.g.y, s. 19.

²⁴ Uludağ, a.g.y, s. 20.

veya "kendisinde Allah'ı görmediğim hiçbir şey görmedim" fikri Attâr'da da mevcuttur. Ona göre peygamberler dahil biz insanlar aklımızla Allah'ı bulamaz, anlayıp, kavrayamayız. Bizim akıl ve düşüncemiz O'nu anlama konusunda bir zerrenin bütün kâinâtın özünü anlamak istemesi veya bir şebnemün uçsuz bucaksız bir denizde yüzmeye kalkışması gibidir. Allah'ı bulmak için tek yol vardır; o da kendini bilme nefsinin ıslah etme, şehveti yenip unutmaya ve Hakk'ın varlığında yok olma yoludur. Diğer bir ifade ile hakikat âlemine vâkıf, vahdet ve ehadiyete vâsıl olmak için akıl ve dedikoduyu bırakmak, "nasıl ve niçin"e, hatta bütün sorulara son vermek, kendini yok farz edip, cismânî âlemden, bilgi gururundan, çocuksu heveslerden, her türlü aşırı isteklerden uzaklaşmak ve aşk ateşinde yanıp, mutlak varlıkta yok olmak gerekir. Çünkü duyular âleminin dışında akıl ötesi gerçek, akıl üstü aşk ancak hâl ve zevk ile anlaşılır²⁵.

Attâr, tasavvufun esasları kabul edilen tarikat, hakikat ve marifet merhalelerini talep, aşk, marifet, istiğnâ, tevhid, hayret ve fenâdan ibaret yedi merhaleye çıkarır. Hakk'a vâsıl olmak ve onun varlığında yok olup bekâyâ ermek için bu merhalelerin bir mürşid-i kâmil'in terbiyesi altında olmasını şart koşar. Attâr, sonuncu makam olan ve ona göre gerçek tevhidden ibaret bulunan fenâyâ çok önem verir. Ona göre insanın vücûdu, Hakk'ın aynası ve cilvegâhidir. Yolda tamamen yok olmaksızın tamamen ruhanî sülûkunun sonunda Hakk'a vâsıl olur ve O'nun kendinde bulunduğu idrakine erer. Kâmil insan olmak için gerekli olan bu yolculuğun sayısız zahmetleri ve sıkıntıları vardır. Bu yolculuğun ilk şartı talep ve araştırmadır. Yükselme azminde olan kimse derhal visal yoluna koyulmalı ve bu yol için gerekli olan aşk ateşinde yanıp yok olmaktan korkmamalıdır. Ona göre aşık pervane gibi canını ateşte fedâ eden kimsedir. Aşkı ve ateşi olmayan kimse ölse daha iyidir. *Mantuku't-Tayr* ve *Musibetnâme* gibi mesnevîlerinde belirttiği gibi, sâlik ilahî cevheri kendisinde bütünüyle hissetmek için, her türlü zahmet ve ıstıraba tahammülü olan bir aşk ile uzun bir yol takip eder. Bütün kâinâtı, yani felaket ve engellerle dolu yedi vadiyi dolaştıktan sonra nihayet aradığını kendinde bulur ve kendisi de tamamen aradığı şey (Hak) olur. Diğer bir deyişle maşukun âşıktan başka bir şey olmadığını görür ve Allah'ta yok olup (fenâ fillâh) O'nu kendinde bulur ve böylece "Nefsini bilen Rabbinin bilir" sözünün sırrı zâhir olur. Görüldüğü üzere Attâr, vahdet-i vücûd telakkisine daha etraflı bir metotla yaklaşır ve ona seleflerine nispetle daha derin bir anlam verir. O'nun düşüncesinde Hakk'ta yok olanlar için gerçekte ölüm mevcut değildir. Çünkü Hakk'ta yok olmak onları bekâ makamına ulaştırır²⁶.

Attâr, Ahmed Gazalî (ö. 520/1126)'den gelen aşk anlayışına ve Hallâc'ta görülen fenâ telakkisine bağlı kalmakla yetinmemiş, vahdet-i vücûd'un en üst seviyesine ulaşmış ve beklide farkına varmadan bazen ittihad bazen da hulûl akîdelerine yaklaşmıştır. Bununla birlikte o ateşli gazelleri, aşıkâne şiirleri, mesnevîlerine ustaca yerleştirdiği manzum hikâyeleri ve bunlarda billurlaşan orijinal fikirleriyle Mevlânâ'yı hazırlamıştır²⁷.

Ayrıca Attâr'ın anlayışındaki tarikat sülûku, başka bir talep güdüsü olmayan dertle başlamaktadır. Tekke sülûkleri nezdinde sülûk, tevbe ya da tenbih (yakaza) ile başlamaktadır ama gerçek şu ki, tenbih ve tevbe de taleple sonuçlanmadıkça gerçek sülûk başlamış olmayacaktır. Taleb vadisine adım attığında talep ettiği şey konusunda şüphesiz talep ettiğinin ne olduğunu ve onun alâmetlerinin neler olduğunu bilecek kadar bir bilgiye sahiptir. Ayrıca şunu da idrak etmektedir ki, onun matlubunun ötesinde olan hiçbir şey, onun için ilgilenmeye, talep edilmeye ve vakit harcanmaya değer değildir. Ama talep, aşığın işidir ve tâlip olan sâlik'in yolu sülûku sırasında kuşkusuz aşk vadisinden de geçecektir. Elbette bu vadiden de geçerken aşıklık kuralları gereğince sâlik, her türlü tehlikeyi, her türlü sıkıntıyı ve her türlü belâyı sineye çekmekte kendini ve kendi varlığını görmezden gelmektedir. Kendini bir tarafa bırakmakta ve sürekli olarak iyi ile kötü, faydalı ile zararlı arasındaki farkı belirten akıl sultasına baş eğmekten kaçınmaktadır²⁸.

²⁵ Şahinoğlu, a.g.y., s. 96.

²⁶ Şahinoğlu, a.g.y., s. 96.

²⁷ Aynı yer.

²⁸ Abdülhüseyin Zerrinkûb, *Simurg'un Kanat Sesi, Attâr'ın Hayatı, Düşünceleri ve Eserleri*, çev. A. Dursunoğlu, (Anka Yayınları) İstanbul 2002, ss. 158-159.

SONUÇ

Attâr'ın yaşadığı asırda tasavvuf, Horasan bölgesinde kendini açıkça hissettirmektedir. Ancak ilk sufilerde göze çarpan ihlâs ve doğruluk bu çağın sufilerinde gözükmemektedir. İşte Attâr, böyle bir ortamda kendisinden sonra başta Hz. Mevlânâ gibi pek çok sufîyi doğrudan etkilemiş, gerek yaşantısıyla gerek manzum ve mensur eserleriyle tasavvuf tarihinin önemli kilometre taşlarından biri olmuştur. Yukarıda da izah edildiği gibi vahdet-i vücûd'a dair izlere rastlanmakta ise de kendisinden sonra gelen ve bu işin teorisini kabul edilen Muhyiddin İbnü'l-Arabî (638/1240)'deki kadar sistematik bir anlayış göremeyiz. Attâr, daha çok özellikle manzum eserleriyle, kendisinden önceki tasavvufî içerikli kıssaları daha sonraki nesillere aktarmış, *Tezkiretü'l-Evliyâ'sı* ile de tasavvufun tarikatlar döneminde silsile kültürüne öncülük ve örneklik etmiştir. Bugün bile Türkiye ve bazı İslâm ülkelerinde *Tezkiretü'l-Evliyâ'nın* tarikat sohbetlerinde okunuyor olması, onun hâlâ etkin olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Buradan anlaşılacağı üzere Attâr, İslâm tasavvufunun önemli şahsiyetlerinden biridir. Yaşadığı dönem tasavvuf bakımından oldukça önemlidir. O asra kadar Serrâc, Kelabâzî, Ebû Tâlib Mekkî, Kuşeyrî, Hücverî, Gazalî gibi mutasavvıf müelliflerin eserlerinde ifadesini bulan ve şekillenen tasavvuf, Attâr'ın eserlerinde, belki yeni değil ama muhakkak surette rahat ve daha serbest bir ifadeye kavuşmuş, bu hususiyetini sonraki asırlarda da epey zaman muhafaza etmiştir.